

УДК 330.322

Н. І. Луцька,

к. е. н., доцент кафедри обліку та аудиту,

Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

N. Lutska,

PhD (Economics), Assistant Professor of Accounting

and Audit Chair of Ivano Frankivsk University of Law named after King Danylo Halytskii

SOCIAL SECURITY OF THE POPULATION AND ENSURING OF HUMAN RIGHTS

У статті розглядаються проблеми гарантій забезпечення прав людини у сфері соціального захисту, визначаються основні шляхи реалізації державного права на соціальне забезпечення. Підкреслюється взаємозв'язок правових та економічних засад у процесі забезпечення людини різноманітними благами.

Problems of guarantees of human rights ensuring in the sphere of social security are examined, the main ways of realization of state right to social maintenance are determined in the article. The correlation of legal and economic principles in the process of maintenance a person with various niceties is emphasized.

Ключові слова: соціальний захист, економіка, блага, соціальне забезпечення, перехідний період, правове забезпечення.

Key words: social security, economic system, niceties, social maintenance, transition, legal ensuring.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Людина у сфері соціального забезпечення користується цілим комплексом прав щодо забезпечення грошовими виплатами, наданням пільг, компенсацій та соціальних послуг. Усі ці права об'єднані родовим поняттям — правом на соціальне забезпечення, яке розглядають фахівці-правознавці, однак воно має безпосереднє відношення до сфери економіки. Наукова актуальність дослідження полягає у визначенні сутності соціального захисту населення, зокрема у сфері економіки, а також забезпечення права громадянина на цілий комплекс соціальних послуг.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У традиційному контексті окремі питання забезпечення гарантій права на соціальне забезпечення досліджували вітчизняні та зарубіжні науковці, такі як Н. Болотіна [1], І. Гуменюк [2], С. Приходько [4], Ж. Пустовіт [5], С. Сивак [6], І. Сирота [7], Б. Стичинський [8] та ін. Однак застосування до соціально-економічних прав механізму забезпечення особистих і політичних прав залишається поза увагою науковців, а тому потребує детального аналізу.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті полягає у розкритті проблем, які перешкоджають реальному гарантуванню права на соціальне забезпечення, характерис-

тиці права на соціальне забезпечення та визначенні шляхів державної підтримки щодо гарантованості права на соціальне забезпечення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Основною проблемою концепції забезпечення соціально-економічних прав є визначення їх правової природи. Так, М. Козюбра справедливо вважає, що дискусія щодо природи соціальних прав повинна бути перенесена з площини "права людини — наміри держави", "основні права — неосновні права", "права людини — права громадянина" в іншу, більш теоретично і практично значущу площину — особливості соціально-економічних прав і механізмів їх реалізації порівняно з громадянськими та політичними правами [3]. Останні права відносять до класичних, на відміну від соціальних. Однак така думка є пережитком застарілої радянської концепції єдиної природи права і свобод людини та громадянина, що зараз не може мати актуальності.

Право на соціальне забезпечення, насамперед, є правом на певні блага або, інакше кажучи, уповноважує особу вимагати різноманітних благ, визнаних суспільством як необхідні. Дане право гарантує особі за наявності відповідних умов на мінімальному рівні мати певні блага, а не отримувати їх. Це право, на відміну від класичних прав, прямо пов'язане з економічними

можливостями держави і не реалізується без виділення необхідних коштів. У перехідний період закріплене в юридичних нормах право особи на той чи інший вид соціального забезпечення не може здійснюватися в повному обсязі, не забезпечується судовим та позасудовим захистом, у багатьох випадках є декларованим і виступає орієнтиром для виконавчої влади.

На нашу думку, на це право обмежено поширюються вимоги ч. 2 і ч. 3 ст. 22 Конституції України. З метою реалізації принципів рівності та справедливості при проведенні реформування соціального забезпечення можуть скасовуватись окремі його види, змінюватись у бік зменшення обсяги їх виплати чи надання. У результаті економічної ситуації можливо звуження змісту та обсягів існуючих прав у сфері соціального забезпечення. Про неконституційність таких норм навряд чи потрібно сьогодні говорити. Виходячи з концепції єдиної природи прав і свобод людини та громадянина, Конституційний Суд України в питаннях збереження пільг чиновникам, як правило, посилається на ст. 22 Конституції. Така точка зору є не тільки хибною, а й шкідливою, оскільки вона заважає подоланню перекосів у соціальному забезпеченні, утвердженню принципів справедливості і рівності у цій сфері.

Наступною проблемою у системі гарантування права на соціальне забезпечення є дослідження юридичної природи Закону про Державний бюджет України на відповідний рік, оскільки на його базі визначається механізм фінансування соціальних витрат на наступний рік, а у деяких випадках і в поточному році. Практика його прийняття свідчить, що ним вносяться суттєві зміни при застосуванні чинного законодавства, які часто погіршують права людини у сфері соціального забезпечення. Такі корективи, зокрема, торкаються: 1) зупинення дії певних положень і норм соціальних законів; 2) встановлення пільг і компенсацій та їх розміру залежно від наявності права на податкову соціальну пільгу; 3) переліку видів доплат, які враховуються при обчисленні пенсій; 4) встановлення рівня забезпеченості прожиткового мінімуму та розміру щорічної разової допомоги інвалідам війни; 5) зміни мінімального розміру пенсії по інвалідності; 6) обмеження розміру максимальних пенсій; 7) припинення виплати дострокових пенсій працюючим пенсіонерам; 8) надання дозволу Кабінету Міністрів України встановлювати, як правило, у бік зменшення розміру соціальних виплат, які визначаються залежно від розміру мінімальної заробітної плати; 9) виключення провадження тен-

дерних процедур при придбанні засобів реабілітації. Крім того, у повному обсязі не фінансуються витрати на реалізацію передбачених нормативними актами соціальних програм. Все це суттєво знижує рівень гарантованості прав у сфері соціального забезпечення та створює у подальшому умови для прийняття популістських законів з наступним їх невиконанням через брак коштів.

Якщо класичними правами є права на свободу дій, які гарантуються утриманням від дій інших осіб та виконавчої влади, то право на соціальне забезпечення є обов'язком держави шляхом активних дій наявними ресурсами їх забезпечувати. Недостатньо проголосити ті чи інші соціальні права, але необхідно мати достатні Джерела для їх фінансування. Брати на себе обов'язки із соціального забезпечення держава має право тільки на певний період (бюджетний рік), оскільки такі зобов'язання щорічно переглядаються. Відповідні норми Конституції України на практиці не є нормами прямої дії (ч. 3 ст. 8). Зрозуміло, що без виділення необхідних коштів соціальні права людини не забезпечуються. У перехідний період справедливим буде гарантування державою соціальних виплат у межах виділених на бюджетний рік коштів.

Важливим засобом гарантування прав людини є судовий захист. І хоча суди приймають відповідні рішення, проте у країні виникають труднощі з їх виконанням через відсутність коштів і механізму реалізації окремих статей того чи іншого нормативного акта. Це призводить інколи до домовленостей між різними гілками влади, що виходить за межі правового поля. Законодавець повинен чітко визначати рамки судового захисту права на соціальне забезпечення, а Конституційному Суду України потрібно в цьому питанні змінити попередню позицію. На наш погляд, захист загальними судами права людини на соціальний захист повинен обмежитись обсягом виділених на бюджетний рік коштів.

В Україні діє заявочний спосіб реалізації права на соціальне забезпечення, за яким особа повинна сама подати у соціальну установу заяву з проханням надати певну соціальну послугу чи пільгу. За своєю ініціативою орган соціального забезпечення таких дій не здійснює. Заявочний спосіб вимагає глибокого і комплексного знання кожним громадянином соціального законодавства, а це не під силу навіть професійному працівнику, який знає законодавство у межах своїх повноважень. Крім того, в Україні не налагоджене інформування зацікавлених осіб про наявність у них певних прав і порядок їх реалізації. Інколи порядок реалі-

зації настільки складний, що особа відмовляється від його втілення у життя. Тому доцільно налагодити щорічне письмове інформування зацікавлених осіб про їх суб'єктивні права, а також практикувати надання матеріальних засобів у більших розмірах без звернення особи з відповідною заявою.

На забезпечення права на соціальний захист у перехідний період несприятливо впливають так звані загальносоціальні гарантії, до яких відносять ідеологічні, політичні, економічні, соціальні, організаційні.

Виходячи з актуальності розв'язання соціального питання в Україні, почали моделюватися різноманітні концепції досягнення соціального захисту. Основоположним змістом наявних концепцій є необхідність реформування сфери соціального забезпечення. Однак, практичних наслідків, жодна із концепцій поки що не отримала і всі вони знаходяться на початковому етапі.

У цьому плані окрім соціальної складової існує віковий бар'єр, який до певної міри є ключовим. Так, люди старшого покоління переважно схиляються до соціал-демократичної концепції соціального забезпечення, за якої державі відводиться основна роль у регулюванні відносин у сфері соціального забезпечення. Для молодого ж покоління більш приваблива неоліберальна концепція, при якій особа здійснює різні платежі у фонди, з яких пізніше отримуватиме належні їй соціальні виплати при мінімальному втручанні держави у ці процеси. Відсутність офіційної концепції затримує проведення ефективних перетворень у соціальній сфері і призводить до прийняття суперечливих рішень.

Перехідний період характеризується значною політичною нестабільністю: йде процес формування великих партій, які здатні брати владу в свої руки і керувати державою; проводяться не завжди вдалі політичні реформи; наявна недостатня політична воля щодо неухильного дотримання чинних нормативних актів; відсутній незалежний і потужний профспілковий рух, націлений на захист і відстоювання соціальних завоювань працюючих; маніпулювання волевиявленням виборців; поширений непрофесіоналізм працівників виконавчих структур; позачергові вибори та постійна зміна соціальних орієнтирів владних структур. У цих умовах важко не тільки приймати економічно обґрунтовані соціальні нормативні акти, а й забезпечувати їх реалізацію.

Ще гірша ситуація складається з економічними гарантіями. Розірвання економічних зв'язків, випуск неконкурентоздатної продукції,

хаотична приватизація, демонтаж радянської економічної інфраструктури, інфляція, податковий тиск, корупція, відсутність єдиних правил гри, протистояння олігархічних кланів, зупинення підприємств, спорожнілі джерела фінансування соціальних програм тощо суттєво погіршили гарантію соціальних виплат та надання соціальних послуг громадянам. В умовах економічної нестабільності важко знаходити кошти на збільшення зарплати, соціальних виплат, підтримання наявної соціальної інфраструктури.

Політичні й економічні негаразди суттєво вплинули на рівень забезпеченості права на соціальне забезпечення. У перехідний період відбулося реальне зниження розмірів пенсій, допомог, якості надання соціальних послуг. Різні форми безробіття почали переслідувати працездатне населення. У пошуках роботи люди виїхали за кордон. На вулицях з'явилися безпритульні діти. Швидкими темпами зросло майнове розшарування населення. Підприємства практично відмовилися від "соціалки", майже припинилось надання безкоштовного житла. Неконтрольоване чиновництво почало "вбивати" для себе невинуваті соціальні пільги, високі зарплати, пенсії. Ці та інші соціальні проблеми також не сприяють гарантованості права на соціальне забезпечення.

Реорганізація системи управління соціальною сферою, передача функцій з одного відомства до іншого, створення нових центральних органів і фондів з державного соціального страхування, управлінські експерименти в цій сфері також внесли свої корективи у гарантування права на соціальне забезпечення.

У перехідний період відбувається зміна суспільних відносин, а, значить, державою здійснюється активна правотворча діяльність. Приймається безліч нормативних актів різної юридичної сили, їх основне призначення — правове забезпечення перетворень у соціальній сфері. Правові засоби у своїй сукупності становлять юридичні гарантії права на соціальне забезпечення.

За роки незалежності України значно оновлена правова база соціального забезпечення з урахуванням вимог міжнародних стандартів. Держава намагається своєчасно реагувати на соціальні негаразди. Проте через відсутність продуманої, науково обґрунтованої програми нормотворчої діяльності законодавчої та виконавчої гілок влади у цій сфері починають накопичуватись певні проблеми, які негативно впливають на гарантування реалізації людиною її права на соціальне забезпечення. Збільшилася кількість правових актів, які регламентують одні і ті самі суспільні відносини. Розширюєть-

ся практика призупинення надання окремих видів соціального забезпечення, розміри деяких соціальних виплат, передбачених законами, не відповідають тим, які реально виплачуються. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування, наприклад, регламентується законами, які перевантажені статтями організаційного характеру, що ускладнює користування цими правовими актами, оскільки норми, які стосуються управління та компетенції страхових фондів, цікаві лише професіоналам. Отже, для зручності користування їх доцільно зосередити в окремому законі. Недостатньо якісно здійснюється і підготовка законопроектів, що призведе у майбутньому до внесення у них численних змін. Під впливом численних виборчих процесів приймаються фінансово незабезпечені закони. У багатьох випадках порядок отримання соціального забезпечення ускладнений, і людині важко подолати бюрократичні перешкоди. Цей перелік не є остаточним і вказує на потребу подальшого вдосконалення юридичних гарантій забезпечення реалізації та охорони права на соціальне забезпечення.

ВИСНОВКИ

Таким чином, право на соціальний захист та соціальне забезпечення визнається державою і міжнародним співтовариством та займає чільне місце серед прав людини, оскільки ним від народження до смерті неодноразово користується кожна людина. Даний вид права за своєю природою суттєво відрізняється від класичних прав і потребує особливого механізму реалізації та охорони.

Для України у плані забезпечення права на соціальний захист характерні підходи, що застосовуються у перехідний період, ключовим змістом якого є ідеологічні, соціальні та організаційні гарантії.

Література:

1. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту України: Навч. посіб. / Н.Б. Болотіна. — К., 2005.
2. Гуменюк І. Конституційні гарантії права на соціальне забезпечення в Україні // Мат. міжнарод. наук.-практич. конф. / І. Гуменюк. — Одеса, 2004. — С. 264—266.
3. Козюбра М. Природа соціальних прав людини та особливості механізмів їх реалізації / М. Козюбра // Вісник Конституційного Суду України. — 2005. — № 5. — С. 59.
4. Приходько С. Здійснення громадянами права на соціальний захист та гарантії його забезпечення / С. Приходько // Право України. — 2000. — № 2. — С. 18—22.

5. Пустовіт Ж. Поняття соціальних гарантій прав і свобод людини і громадянина в Україні / Ж. Пустовіт // Право України. — 2006. — № 3. — С. 28—30.

6. Сивак С. Конституційні гарантії права на пенсійне забезпечення і пенсійна реформа / С. Сивак // Право України. — 2007. — № 12. — С. 70—74.

7. Сирота І.М. Правовые средства и способы обеспечения защиты конституционного права граждан на пенсию / И.М. Сирота // Актуальные проблемы держави і права: Зб. наук, праць. — Вип. 6. — Одеса. — 2006. — Ч. 1. — С. 278—286.

8. Стичинський Б. Соціальний захист громадян: проблеми та гарантії / Б. Стичинський // Право країни. — 2005. — № 3. — С. 18—20.

References:

1. Bolotina N. B. (2005) Pravo sotsial'noho zakhystu Ukrainy [The right to social security Ukraine], Kyiv, Ukraine.
  2. Humeniuk I. (2004) Konstytutsijni harantii prava na sotsial'ne zabezpechennia v Ukraini [Constitutional guarantees of the right to social security in Ukraine], Odesa, Ukraine, pp. 264—266.
  3. Kozubra M. (2005) Pryroda sotsial'nykh prav liudyny ta osoblyvosti mekhanizmiv ikh realizatsii [The nature of social rights and especially implementation mechanisms], Kyiv, Ukraine, vol. 5, p. 59.
  4. Prykhod'ko S. (2000) Zdijsnennia hromadianamy prava na sotsial'nyj zakhyst ta harantii joho zabezpechennia [Enjoy the right to social security and guarantee of its], Kyiv, Ukraine, vol. 2, pp. 18—22.
  5. Pustovit Zh. (2006) Poniattia sotsial'nykh harantij prav i svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini [The concept of social security rights and freedoms of man and citizen in Ukraine], Kyiv, Ukraine, vol. 6, pp. 28—30.
  6. Syvak S. (2007) Konstytutsijni harantii prava na pensijne zabezpechennia i pensijna reforma [Constitutional guarantees of the right to a pension and pension reform], Kyiv, Ukraine, vol. 12, pp. 70—74.
  7. Sirota I. M. (2006) Pravovye sredstva i sposobi obespechenija zashhity konstitucionnogo prava grazhdan na pensiju [Legal means and ways to ensure the protection of citizens' constitutional right to a pension], Odesa, Ukraine, p.p. 278—286.
  8. Stychyns'kyj B. (2005) Sotsial'nyj zakhyst hromadian: problemy ta harantii [Social protection: problems and guarantee], Kyiv, Ukraine, vol. 3, pp. 18—20.
- Стаття надійшла до редакції 16.10.2013 р.*